

Mehemmed Han-Gazi" (haz. Abdullah Uçman), *Hareket*, 2. seri X/115, İstanbul 1977, s. 307-317; K. Pamukçuyan, "Ermenice Bir Elyazmaya Göre Veziriazam Mahmud Paşa", *TT*, VI (1986), s. 9-13; M. Şahin, "Mahmud Paşa Menakıbı Kostantiniye Fethi", *Toplumsal Tarih*, III/17, İstanbul 1995, s. 15-21; C. H. Imber, "Mahmud Paşa", *EP* (Ing.), VI, 69-72; "Adnî Mahmud Paşa", *TDEA*, I, 39.

ŞEHABEDDİN TEKİNDÂĞ

MAHMUD PAŞA CAMİİ ve TÜRBEŞİ

Kahire'de
Osmanlı Valisi Mahmud Paşa'nın
yaptırdığı cami ve türbe.

Selâhaddin Meydanı'nda bulunan ve Mescidü'l-Mahmûdiyye (Câmiu'l-Mahmûdiyye) diye anılan cami, tavanındaki Arapça kitâbesine göre Mısır Valisi Mahmud Paşa tarafından 975'te (1567-68) inşa ettirilmiştir. 1885 yılında zemini, pencereleri ve kapıları değiştirilmiş, 1904-1906 yıllarında da onarılmıştır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde, "Rum tarzı câmi-i zîbâdır, on iki kademe taş neredüban ile çıkılır bir küçük şirin camidir" diye tanıttığı eser, günümüzde yenilenmiş büyük bir çevre duvarı ile kuşatılan bir bahçe içinde kırmızı-beyaz renkli düzgün kesme taşlardan yapılmıştır.

Caminin güneybatısındaki ana cephesi Selâhaddin Meydanı'na bakmaktadır. Yapının batı köşesinde kemerlerle taşınan kubbeye örtülü bir sebül bulunmaktaydı. 1880 yılına kadar sağlam olan sebilin zemininin mermerle kaplı olduğu belirtilmektedir. Bina meyilli bir arazide yapıldığından portalline yirmi basamaklı bir mermer merdivenle ulaşılmaktadır. Dikdörtgen çerçeve içine alınmış üç dilimli portal kemerinin içinde üç sıra mukarnas dizisine yer verilmiştir. Bunun altında, iki tarafında birer sütunçe olan dikdörtgen şekilli küçük bir pencere ile daha altta basık kemerli kapı açıklığı mevcuttur. Cepheden hafif taşkın yapılan cümle kapısının iki tarafında, soldaki daha geniş olan ve mukarnas dizileriyle sonuçlanan birer yüzeyse dikdörtgen niş içinde altta demir parmaklıklı ve dikdörtgen şekilli, üstte sivri kemerli pencereler açılmıştır. Ayrıca cephenin batı ucunda herhangi bir çerçeve içine alınmadan altta iki dikdörtgen şekilli, üstte iki sivri kemerli pencere simetriye dikkat edilmeden yerleştirilmiştir. Güney ucunda minarenin yer aldığı yapının kuzeydoğu cephesi minare dışında bu cephenin kopyası gibidir. Ara-

zinin kot farkından dolayı diğerlerine göre daha fazla yüksekliğe sahip kuzeybatı cephesi, birer sıra mukarnasla nihayetlenen üç yüzeyse dikdörtgen nişle hareketlendirilmiştir. Yandakilere göre daha geniş tutulmuş olan ortadaki niş içine altta üç demir parmaklıklı ve dikdörtgen şekilli, üstte üç adet Memlûk tarzında üçlü pencere açılmışken iki yandaki nişler içine altta birer dikdörtgen şekilli, üstte birer sivri kemerli pencerenin yerleştirildiği görülmektedir.

Kenarları 19,75 m. ölçüsünde kare planlı iç mekân 2,60 m. genişliğinde ve 0,80 m. derinliğindeki cümle kapısından girilmektedir. Cümle kapısıyla kuzeydoğu cephesinin ortasında, helâların bulunduğu bölüme geçit veren kapıyı birbirine bağlayan ve zemini diğer kısımlara göre 0,20 m. daha aşağıda olan geçit, yapıyı 19,75 x 8,60 m. ölçülerinde iki bölüme ayırmaktadır. Caminin ortasındaki dört sütun aydınlatma bölümünü taşımaktadır. Diğer mekânlar ise düz ahşap tavanla örtülmüştür. Bu taşıyıcı ve örtü sistemi Mahmud Paşa Camii'nde, birbirine uygun yapı elemanlarının sıralanmasından meydana gelen nef düzeni yerine Osmanlılar'ın kubbeli yapılarının da etkisiyle kare mekân içinde uygulanan bir merkezi

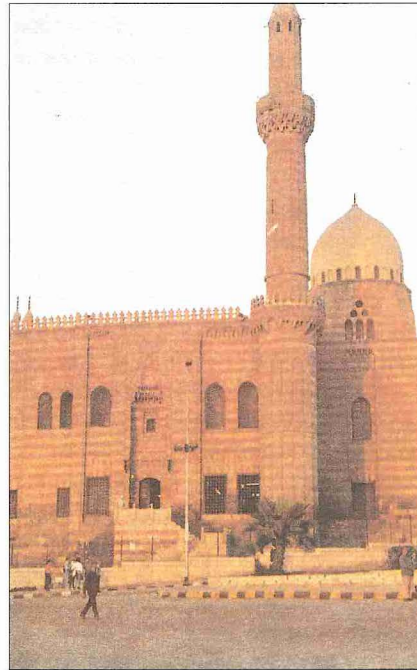
plan şeması oluşturmuştur. Daha sonra Hidiv İsmâil Paşa'nın annesi Hoşyar Kadınefendi'nin emriyle inşaatına başlanan ve 1912 yılında tamamlanarak ibadete açılan Rifâî Camii ile Kral Fuâd'ın 1918'de yeniden yaptırdığı Âbidîn (Fethu'l-Meleki) Camii'nde orta bölümü kubbeli olarak aynı plan uygulanmıştır.

Zemini taş döşemeli olan yapının tavanında görülen yıldız ve kıvrık dal motifli çok renkli tezyinat, Memlûk yapılarının tavan süslemesinde yaygın olarak tatbik edilen ve Mısır'ın Osmanlı dönemi eserlerinde de kullanılan kalem işi süslemelerin en güzel örneklerindendir. Caminin iç mekânı, beden duvarlarındaki iki katlı pencereler yanında orta bölümü örten aydınlatma fenerinden gelen ışıkla aydınlatılmaktadır. Kible duvarının ortasında, şu anda mevcut olmayan iki sütunçenin desteklediği sivri kemerli ve yarım daire şekilli süslemesiz bir mihrap bulunmaktadır, hemen sağında basit yapılı ahşap minber yer almaktadır. Kuzeybatı duvarının ortasında alt ve üst pencerelerin arasında duvar içindeki merdivenle ulaşılan Memlûk tarzında ahşap müezzin mahfili bulunmaktadır.

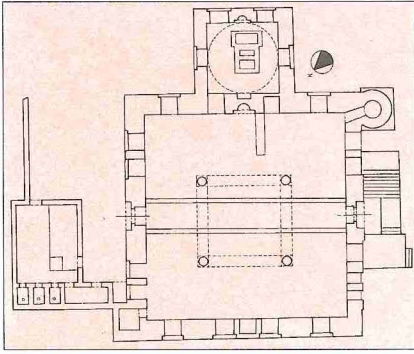
Yapının güney köşesine bitişik minare, zeminden başlayarak cephenin üst seviyesine kadar uzanan silindirik bir kaide üzerinde yükselmektedir. Cephe ile aynı hizada mukarnas dizileri üzerine oturan birinci şerefeden korkuluğu dendanların devam ettirilmesiyle oluşturulmuştur. Taş bilezikle başlayan gövdede yine mukarnasların taşıdığı ikinci şerefe yer almaktadır. Silindirik petek ve kurşunla kaplı mahrutî külâhla son bulan minarenin yüzeyleri dikey silmelerle hareketlendirilmiştir.

Türbe. Cami ile aynı tarihte yapının kible duvarına bitişik olarak inşa edilen ve cami mihrabının solundaki kapıdan geçilerek ulaşılan türbe, malzeme ve cephe düzeni açısından camiyle benzer özelliklere sahiptir. Cephelerinde birer sıra mukarnasla nihayetlenen nişler içinde iki sıra pencereler açılmıştır. Bunlardan alttakiler dikdörtgen şeklinde, üsttekiler sivri kemerlidir. Kare alt yapıdan kubbe yuvarlağına üçgenlerle geçilmektedir. Bunun dört yönünde altta üç kemerli, hemen üstünde üç yuvarlak pencereden oluşan açıklıklara yer verilmiştir. Türbenin üzerini örten Memlûk tarzındaki soğan kubbenin eteği biri kör, diğeri açık periyodik olarak düzenlenmiş bir kemer dizisiyle hareketlendirilmiştir. 6,28 x 6,75 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlı bir mekân-

Mahmud Paşa Camii ve Türbesi – Kahire / Mısır

Mahmud Paşa Camii ve Türbesi'nin planı

dan ibaret olan yapının güneydoğu duvarının ortasında camideki gibi sade, süslemesiz bir mihrap nişi mevcuttur. Bunun iki tarafında ve yan duvarlarda iki katlı pencerelere yer verilmiş olup alttakiler sivri kemerli, alınlıklı ve ahşap kepenklidir. Mihrabının üzerinde de bir yuvarlak pencere vardır. Kapının bitişiğinde bir dolap nişi bulunmaktadır. Türbe içinde Mahmud Paşa'ya, hanımı ve oğluna ait üç sanduka yer almaktadır.

Mahmud Paşa Camii etrafı duvarlarla çevrilmiş bir bahçe içinde olması, merkezî plan şemasını hatırlatan iç mekân düzenlemesi, Anadolu tarzı minaresi ve giriş kapılarının iki yanındaki süslemeleri bakımından Osmanlı sanatının izlerini taşıyan iki renkli taş işçiliği, kible duvarına bitişik türbe ile beraber planlanışı ve süslemeleriyle Memlük sanatının hâtasını yaşatmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 205; *Sicill-i Osmânî*, IV, 312-313; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıta-tü't-Tevfîkiyye*, Kahire 1982, II, 285; Suâd Mâhir Muhammed, *Mesâcidü Mısır ve evliyâ'ü-ha's-şâlihîn*, Kahire 1403/1983, V, 129-132; Kemâleddin Sâmih, *el-'İmâretü'l-İslâmiyye fi Mısır*, Kahire 1983, s. 55; D. Behrens-Abouseif, *The Minarets of Cairo*, Cairo 1985, s. 160; a.mlf., *Islamic Architecture in Cairo*, Cairo 1996, s. 160-161; C. Williams, *Islamic Monuments in Cairo*, Cairo 1993, s. 75; Hasan Abdülvehhâb, *Târîhu'l-mesâcidi'l-eseriyye fi'l-Kâhire*, Kahire 1993, s. 295-298; Abdullah Atia Abdülhafiz, *Osmanlı Döneminde İstanbul ile Kahire Arasında Mimari Etkileşimler* (doktora tezi, 1994), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 130-135; Ahmet Ali Bayhan, *Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi* (doktora tezi, 1997), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 36-38; M. Hamza İsmâil el-Haddâd, *Meusû'atü'l-'imâretü'l-İslâmiyye fi Mısır mine'l-fethi'l-'Osmânî hattâ 'ahdi Muhammed 'Alî*, Kahire, ts. (Dâru zehrâi's-sark), II, 58-79.

AHMET ALİ BAYHAN

MAHMÛD PAŞA el-FELEKÎ

(ö. 1302/1885)

Mısırlı astronomi âlimi,
coğrafyacı, mühendis ve devlet adamı.

1230'da (1815) Garbiye eyaletinin Hisa kasabasında doğdu. Adı Mahmûd Ahmed Hamdî olup Mahmûd Hamdî diye de bilinir. İskenderiye ve Kahire'de medrese eğitimi tamamladıktan sonra Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Bulak'ta kurduğu ve genellikle Batılı hocaların ders verdiği Delambre Bey idaresindeki modern askerî mühendishânede okudu. Çok iyi bir öğrenci olduğundan mezuniyetinin ardından okulun matematik ve astronomi hocalığına tayin edildi (1250/1834), burada sağ kolağası rütbesine kadar yükseldi. Bu görevi sırasında başarılı çalışmalarından dolayı bizzat Mehmed Ali Paşa tarafından ödüllendirilen Felekî daha sonra Fransa'ya gönderildi (1266/1850). Paris'te bulunduğu dokuz yıl içerisinde rasathânenin gözlemlerine katıldı ve coğrafya başta olmak üzere çeşitli ilimler öğrendi; Mısır'a döndüğünde okuduğu ve hocalık yaptığı mühendishânenin müdürlüğüne tayin edildi.

Mısır'a dönüşünden birkaç ay sonra 18 Temmuz 1860 tarihinde gerçekleşen tam ay tutulmasını gözlemlemek üzere Sudan'ın Dongola (Dunkulâ) şehrine giden Felekî, yaptığı gözlemin sonuçlarını ilmi bir rapor halinde Mısır Valisi Said Paşa'ya sundu. Ardından rütbesi miralaylığa yükselti olarak el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-Mısri'ye üye seçildi ve Said Paşa tarafından Mısır'ın haritasını çizmekle görevlendirildi. Böyle bir işe girişen ilk Mısırlı olarak çizdiği bu haritada (yalnız Aşağı Mısır [kuzey] kısmı basılmıştır) harita mühendisliğindeki ustalık ve becerisini ortaya koydu ve büyük ün kazandı. 1880'de el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-Mısri'nin başkanlığına seçilen Felekî, 1875'te Mısır'ı temsilen Paris Milletlerarası Coğrafya Kongresi'ne ve 1881'de Venedik'te toplanan kongreye katıldı. 1882'de paşa unvanıyla İsmâil Râgıb Paşa hükümetinde Çalışma bakanlığına getirildi. Fakat Urâbî Paşa olayı sebebiyle iki ay bir hafta sonra görevinden ayrılmak zorunda kaldı. 1883 yılında Nubar Paşa hükümetinde de Eğitim bakanlığını önce on üç ay on iki gün vekâleten, ardından on sekiz ay on üç gün asaleten yürüttü ve eğitim işlerine belli bir düzen getirdi; bu arada Mısır Coğrafya Cemiyeti'nin başkanlığını da yaptı. 19 Temmuz 1885'te Kahire'de vefat etti.

Arkeolojiyle de ilgilenen Felekî, İskenderiye'nin doğu limanındaki sütunlara bakarak İskender tarafından kurulan eski şehrin bugünkü meskûn mahallerin altında olduğunu ileri sürmüştür. Kahire'de kaleye ögle vaktini bildirmek için bir top, Ezher Meydanı'nda bulunan evinin çatısı üstüne de tam, yarım ve çeyrek saatlerle ögle ve ikinci vakitlerini gösteren bir güneş saati koydurmuştur. Kıymetli kitaplardan oluştuğu bilinen kütüphanesi ölümünden sonra kızı tarafından Mısır Millî Kütüphanesi'ne verilmiştir.

Eserleri. 1. *Bahş fi zarûreti inşâ'i merşad li-murâkabeti'l-havâdisi'l-cevviyye fi Mısır*. 2. *Risâle fi'l-izâh 'an i'mâri'l-ehrâm* (Kopenhag 1865). Mısır piramitlerinin astronomik çalışmalar maksadıyla yapıldığını ve Şi'râ (Sirius, Akyıldız) yıldızıyla ilgili olduğunu ispatlamak amacıyla yazılmıştır. 3. *Risâle fi'l-küsûfi'l-küllîyyi'l-lezî zahara bi-Dunkulâ fi 18 Yulyu Sene 1860* (Paris 1861). Said Paşa'ya sunduğu, 18 Temmuz 1860 tarihinde gerçekleşen tam güneş tutulmasıyla ilgili rapordur. 4. *et-Tekâvîmü'l-İsrâ'i-liyye ve'l-İslâmiyye* (Kahire 1855). Hicrî takvimle yahudi takviminin başlangıç zamanlarının tayini hakkında olup basılmadan önce Belçika İlimler Akademisi'ne sunulmuştur. 5. *Kitâb fi urûdî'l-bikâ' ve âvâlihâ* (Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, Felek-Riyâza, nr. 3996). Fransızca olarak kaleme alınan ve meridyenlerle paralellerden bahseden eser daha sonra Arapça'ya çevrilmiştir. 6. *Harîtatü'l-vehi'l-bahrî bi-Mısır*. Said Paşa'nın emriyle hazırladığı ilk Mısır haritasının Aşağı Mısır kısmıdır. 7. *Risâle fi'l-hâleti'l-hâzire li'l-mevâddi'l-mıgnâtişsiyyâti'l-arziyye bi-Bâris ve çavâhihâ*. Bu eserini 1856 yılında Fransa'da yapılan bilim kongresine sunmuş olup çalışmasının esaslarını Avrupa seyahati sırasında kaleme almıştır. 8. *Nuḥbetü'l-icmâliyye fi'l-coğrâfiyyeti'l-Mısriyye* (Kahire 1286). Fransızca olarak yazılan eseri Ahmed Hâmîd Arapça'ya çevirmiştir. 9. *el-İskenderiyyetü'l-kadîme* (Kopenhag 1872). 10. *Tenabbu' 'an irtifâ'i'n-Nîl kable irtifâ'ihî*. 11. *Ehrâmü'l-Cize*. Mısır Ehramları adıyla M. Muh-yiddin Bağdâdî tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1311). 12. *Risâle fi a'mâri'l-ehrâm* (Kopenhag 1860). 13. *Hisâbü't-tefâzül ve't-tekâmül* (Bulak 1303). Fransızca'dan yaptığı bir çeviridir. 14. *Risâle fi'l-mekâyis ve'l-mekâ'il-i'l-'amelîyye bi'd-diyâri'l-Mısriyye ve mukâbeletühâ bi'l-mekâyisi'l-Fransiy-*